

VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN SUD PSIXOLOGIK EKSPERTIZASINI O'TKAZISHDA DIFFERENSIAL DIAGNOSTIKA

A.N.q.Ergasheva¹

1. Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Mas'ul muallif: Ergasheva Azimaxon Nosirjon qizi,, Buxoro xalqaro universiteti magistranti.

Accepted: 22 Sentabr 2026

Published: 22 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY-4.0) license.

Iqtibos uchun: Ergasheva, A. N. q. VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN SUD PSIXOLOGIK EKSPERTIZASINI O'TKAZISHDA DIFFERENSIAL DIAGNOSTIKA / A. N. q. Ergasheva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 2. — B. 138–140.

Annotatsiya. Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar ishtirokidagi sud-psixologik ekspertizasi jarayonida differensial diagnostika o'tkazishning o'ziga xos jihatlari ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqotda voyaga yetmaganlarning yoshga doir normativ rivojlanishi bilan patopsixologik holatlari, xarakter aksentuatsiyalari va psixik infantilizm o'rtasidagi farqli jihatlarni aniqlash metodologiyasi yoritilgan. Shuningdek, ekspertiza jarayonida simulyatsiya va dissimulyatsiya holatlarini verifikatsiya qilish hamda bolaning irodaviy nazorati bilan tashqi guruh ta'siri (konformizm) o'rtasidagi tafovutlarni differensatsiyalash masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: differensial diagnostika, voyaga yetmaganlar ekspertizasi, psixik infantilizm, xarakter aksentuatsiyasi, kognitiv rivojlanish, simulyatsiya, verifikatsiya, irodaviy nazorat, yosh inqirozi, yuridik psixologiya.

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНАЯ ДИАГНОСТИКА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация. В данной статье научно проанализированы особенности проведения дифференциальной диагностики в процессе судебно-психологической экспертизы с участием несовершеннолетних. В исследовании освещена методология выявления различий между нормативным возрастным развитием и патопсихологическими состояниями, акцентуациями характера и психическим инфантилизмом несовершеннолетних. Также рассматриваются вопросы верификации случаев симуляции и диссимуляции в процессе экспертизы, а также дифференциация между волевым контролем ребенка и внешним групповым влиянием (конформизмом).

Ключевые слова: Дифференциальная диагностика, экспертиза несовершеннолетних, психический инфантилизм, акцентуация характера, когнитивное развитие, симуляция, верификация, волевой контроль, возрастной кризис, юридическая психология.

DIFFERENTIAL DIAGNOSTICS IN CONDUCTING FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF MINORS

Abstract. This article scientifically analyzes the specifics of conducting differential diagnostics during forensic psychological examinations involving minors. The research highlights the methodology for identifying differences between normative age-related development and pathopsychological states, character accentuations, and mental infantilism in minors. It also examines the verification of simulation and dissimulation during the examination process, as well as the differentiation between a child's volitional control and external peer pressure (conformity).

Keywords: differential diagnostics, juvenile examination, mental infantilism, character accentuation, cognitive development, simulation, verification, volitional control, age crisis, legal psychology.

Kirish. Sud-psixologik ekspertizani o'tkazishdagi asosiy qiyinchiliklar ham yuridik ahamiyatga ega bo'lgan davrdagi inson holatini, ham uning oldingi (premorbit) fazilatlarini psixologik diagnostika qilishda yuzaga keladi. Mazkur masalani hal qilish quyidagilar bilan bog'liq:

- birinchidan, jinoiy javobgarlikka tortilish sababli yoki fuqarolik ishi bilan bog'liq ekspertizadan o'tayotgan odam psixik faoliyatiga turli reaktiv (ta'sirlanish natijasidagi) qatlam-lanishlar;

- ikkinchidan, sud-psixiatrik ekspertiza amaliyotida, psixologik parametrlar hisobga olingan holda, aralash yoki siyqalangan psixologik patologiyalarning ustunlik qilishi.

Ta'kidlangan parametrlar faqat patopsixologik bilimlar hisobiga aniqlanadi. Ekspertiza o'tkazayotgan psixologlarga (ikkinchi bobda ta'kidlanganidek) qo'yiladigan malakaviy talablarga ko'ra, ularda patopsixologiya sohasida bilimlar va amaliy tajriba bo'lishi shart.

Patopsixologik simptomokompleks bu – muayyan psixologik mexa-nizmlar yotgan, u

yoki bu klinik nozologiyalarga xos bilish jarayonlari va xulq-atvor xususiyatlarning buzilishlari va o'ziga xos xususiyatlari majmui. Voyaga yetmaganlarga nisbatan sud-psixologik ekspertizasini o'tkazish zamonaviy sud-psixologik amaliyotning alohida mas'uliyat va yuqori kasbiy malaka talab qiladigan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bolalar va o'smirlarning psixologik rivojlanish xususiyatlari, emotsional holati, individual-psixologik farqlari hamda ijtimoiy muhit ta'siriga sezgirligi ekspertiza jarayonida ularning xulq-atvori va ruhiy kechinmalarini chuqur, xolis hamda ilmiy asosda baholashni taqozo etadi. Shu jihatdan, voyaga yetmaganlarga nisbatan sud-psixologik ekspertizasini o'tkazishda differensial diagnostikadan foydalanish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Differensial diagnostika shaxsda kuzatilayotgan psixologik belgilar, xulq-atvor namoyon bo'lishlari va emotsional reaksiyalarning kelib chiqish sabablarini o'zaro farqlash, ularning mazmuni hamda rivojlanish omillarini aniqlashga qaratilgan ilmiy-tahliliy jarayondir. Sud-psixologik ekspertiza doirasida ushbu yondashuv voyaga yetmaganning yoshiga xos rivojlanish xususiyatlarini individual psixologik belgilaridan, vaziyatga bog'liq reaksiyalarini esa nisbatan barqaror xulq-atvor xususiyatlaridan farqlash imkonini beradi.

Patopsixologik simptomokomplekslar, psixik anomaliya-lar va ularning kriminogen ahamiyatiga tavsif.

Tahlil. Patopsixologik sindromlarni umumlashtirish birinchi bo'lib I.A.Kudryavsev (1982) tomonidan amalga oshirilgan. Sud psixiatrik ekspertizalari davomida patopsixologik meto-dikalar yordamida aniqlangan psixik faoliyatning buzilish xususiyatlari (tafakkur, intellekt, xotira, diqqat, iroda, emotsional va motivasion jabhalar) yig'indisidan kelib chiqib muallif quyidagi patopsixologik simptomokomplekslarni tadbiq etgan:

- shizofreniya simptomokompleksi;
- psixopatiya simptomokompleksi;
- organik simptomokompleksi;
- oligofreniya simptomokompleksi;
- psixik faoliyatning psixogen dezorganizatsiyasi (buzilishi).

Ta'kidlangan patopsixologik sindromlar turli ko'rinish-larni o'z ichiga olgan holda, shaxsning biron bir jabhasi bilan emas, balki uning umumiy psixik faoliyatining va shaxs xususiyatining buzilishi bilan bog'liq. Ularni har biriga alohida tavsif berish maqsadga muvofiqdir.

Demak, shizofreniya simptomokompleksi shaxsiy-motivasion buzilishlar bilan bog'liq, ularga:

- maqsad ierarxiyasining va strukturasi o'zgarishi;
- bilish faoliyatining buzilishi;
- tafakkurning operatsional tomonlarining saqlanganligi bilan birga uning maqsadiylik va ma'noviyligining (vaysaqilash, bir fikrdan ikkinchisiga o'tib ketish, fikrlarning tarqoqligi) buzilishi;
- emotsional buzilishlar (soddalik, emotsional ko'rinishlarni aloqadarligining buzilishi, belgisi paradoksallik);
- o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini anglashning o'zgarganligi (autizm, sensitivlik, begonalashish va refleksiyaning yuqoriligi).

Psixik anomaliya bilan bog'liq bo'lgan jinoyatchilar o'rtasida shizofreniya kasalligi kam uchraydi. Bunday kasallar umuman olganda jamiyat uchun o'ta xavli xatti-xarakatlar sodir etgan vaqtida o'z xarakatlari ahamiyatini anglay olmagan, xarakatlarini boshqara olmagan, deb hisoblanadilar. Lekin shunday holatlar ham bo'ladiki, ular jinoyatni kasallikning remissiya davrida (kasallikning vaqtincha sustlashishi yoki yo'qolishi) ham sodir etishlari mumkin.

Shizofreniya — uzluksiz (proгредиyent) psixik kasallik hisoblanib (xurujlar remissiyalar bilan almashib turadi, ammo kasallik to'xtovsiz rivojlanadi), unda so'zsiz ravishda tez yoki sekin rivojlanadigan shaxsning o'ziga xos tipdagi o'zgarishlari kiradi (psixik jarayonlar birligining yo'qolishi). Kasallik-ning rivojlanishi, ayniqsa, uning yaqqol formasi shaxsning hulq-atvor belgilarining keskin og'ishiga, psixik faollikning pasayishiga va oldingi ijtimoiy bog'liqlikning buzilishiga yoki yo'qolishiga olib keladi. Buning oqibatida kasallarda ijtimoiy dezadaptatsiya paydo bo'ladi.

O.K.Tixomirov (1969) shizofreniyaga xos tafakkurni kuzatar ekan, uning tuzilishi uchta tarkibiy qismni o'z ichiga oladi, deb ta'kidlaydi.

Birinchi tarkibiy qism — motivasion sohadagi buzilish. Bu esa o'z-o'zidan shaxsiy ma'noning buzilishiga olib keladi. Shaxsiy ma'no esa normativ hollarda inson ongida qiziqishni paydo qilib, hodisalarga o'ziga xos ahamiyatlikni vujudga keltiradi, ushbu hodisalarning mohiyati va ahamiyatini inson idrokida o'zgartiradi (A. N. Leontev, 1975).

Shizofreniya kasalligi bilan og'rigan bemorlarda predmet va hodisalarning shaxsiy ma'nosi umum-qoidalar bilan qabul qilingan va insonlar bilim doirasida shartlangan real holatlarga mos kelmaydi. Shuningdek, shizofreniya kasalligidagi shaxsiy ma'noning buzilishida standart va nstandart informativ belgilarning tenglashishi tafakkur buzilishidagi psixologik mexanizmning ikkinchi tarkibiy qismi hisoblanadi. Jinoyatchilar orasida tarqalgan ikkinchi psixik anomaliya bu psixopatiyadir. Chexiya olimlarining tadqiqotlariga ko'ra, tajavvuzkorlik, moliyaviy va nomusga tegish jinoyatlarini ko'p hollarda psixopatik shaxslar tomonidan sodir etilgan. Boshqa tadqiqotchilar fikriga ko'ra, residivistlar orasida 40dan 90% orasida psixopatlar tashkil etadi.

Psixopatiya kasalligini o'r-ganishda mashhur rossiyalik olim psixiatr P.B. Gannushkin katta hissa qo'shgan. Uning fikriga ko'ra, psixopatiya – bu xarakterning anomalligi hisoblanib, indivi-dumning qalbida o'zining hukmronlik izini to'ldirib, uning butun psixik ko'rinishini belgilab beradi.

Psixopatiyada patologik toifali shaxs ikki omil ta'sirida paydo bo'ladi. Bular tug'ma yoki orttirilgan nerv sistemasining biologik nobopligi va atrof-muhitning ta'siridir.

Ba'zi bir karakterologik ko'rinishlar aniqlanganda kasal-likga diagnoz qo'yish yetarli emas. 21–25 yoshlargacha aslida psixopatiya diagnozi qo'yilmaydi, chunki o'smirlik va o'spirinlik davrlarida shaxsning intensiv rivojlanishi hisoblanadi. Shaxsning artof-muhitga adaptatsiyasining buzilishi va psixopa-tik xislatlarning yalpi ko'rinishi va orqaga

qaytmasligi psixopatiyani diagnostika qilishga asos bo'ladi.

Psixopatiyada shaxsning xususiyati turg'un (mustaxkam) va total (umumiy) xarakterga ega bo'lib, insonda ijtimoiy adaptatsiyasining buzilishiga olib keladi (ichki yoki tashqi konflikt). Shu bilan birga ularda intellektual-mnestik jarayonlar istirob chekmaydi va uzluksizlik (progreidentlik) bo'lmaydi. Psixopatiyaning dinamikasi dekompensatsiya va kompensatsiya ko'rinishida bo'ladi.

A.E. Lichko psixopatiya darajalarini voyaga yetmaganlar orasida quyidagicha ko'rinishda ajratgan:

1) Og'ir psixopatiya. Unda uzoq davom etmaydigan va to'liq bo'lmagan kompensatsiya kuzatiladi. Kompensator mexanizmlari yo'sust ko'rinishda yoki vaqtinchali bo'lib, oqibatida giperkom-pensatsiyaga yetib boradiki, ular psixopatik ko'rinishda namoyon bo'ladi. Dekompensatsiya ko'zga ko'rinmagan yoki ahamiyatsiz sabablar oqibatida kelib chiqishi mumkin.

2) Yaqqol ko'ringan psixopatiya. Kompensatsiya qisqa muddali bo'ladi. Arzimagan sabablar ularda dekompensatsiyani keltirib chiqarishi mumkin. Lekin og'ir hulq-atvor buzilishlari va murakkab, uzoq davom etuvchi dekompensatsiya, odatda, psixik travmaning asoratidan kelib chiqadi. Ijtimoiy moslashuv esa to'liq va mukammal bo'lmaydi.

3) O'rtacha psixopatiya. Kompensatsiyani uzoq vaqt davomida ushlab turish uchun kompensator mexanizmlar yetarli hisoblanadi. Buzilishlar, odatda, situativ xisoblanib, ularning davom etishi va o'tkirligi psixik travmaning og'irligi bilan bog'liq. Dekompensatsiya hulq-atvorning buzilishi va psixik xislatlarning keskinligida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy moslashuv o'zgaruvchan, pasaygan yoki chegaralangan. O'zgaruvchan adaptatsiyada buzilish oson kechadi; uning pastligida shaxsning qobiliyatiga nisbatan o'rganish (o'qish) yoki ishlash jarayonlari qiyin kechadi; chegaralanganlikda esa – qiziqishlar doirasi keskin ravishda o'zgaradi yoki produktivlik bor qandaydir tor jarayonlar namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, normal xarakterda iz qoldirgan noto'g'ri tarbiya, pedagogik qoloqlik yoki uzoq davom etgan g'ayriijtimoiy hayot tarzi psixopatiyadan keskin farqlanadi. Chunki psixopatiya-ning asosida nerv faoliyatining nobopligi yotadi.

Shaxsning patologik xususiyatlari ularni adaptasion imkoniyatlarini toraytiradi va uning natijasi, o'z navbatida, kriminogen ahamiyatni keltirib chiqaradi. Psixopatiyaning og'irlik darajasi jinoiy hulq-atvorning kelib chiqishi va uning mexanizmini belgilab beradi.

Xulosa. Voyaga yetmaganlar ishtirokidagi sud-psixologik ekspertizasida differensial diagnostika jarayoni shaxsning klinik-psixologik va ijtimoiy-psixologik holatini qiyosiy tahlil qilishga asoslanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi xulosalarga kelindi:

Differensial diagnostikaning birlamchi vazifasi voyaga yetmagan shaxsning intellektual va emotsional rivojlanish darajasi uning pasport yoshiga (xronologik yosh) mosligini aniqlashdir. Bunda "psixik infantilizm" (rivojlanishdan orqada qolish) va "ijtimoiy pedagogik qarovsizlik" o'rtasidagi farqni aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Differensial diagnostika bolaning qilmishini anglash darajasi uning intellektual zaifligidanmi yoki hayotiy tajribasining kamligidanmi degan huquqiy ahamiyatga molik savolga javob beradi.

Ekspertiza jarayonida o'spirinlik davriga xos bo'lgan tabiiy aksentuatsiyalar (xarakterdagi keskinliklar) bilan patologik xarakter o'zgarishlari (psixopatiyalar) o'rtasida aniq chegara o'tkazilishi lozim. Differensial diagnostika voyaga yetmagan shaxsning tajovuzkorligini uning yosh inqirozi bilan bog'liq vaqtinchalik holat yoki barqaror antisotsial ustanovka ekanligini ajratib berish orqali adolatli jazo tayinlash yoki reabilitatsiya chorasini tanlashga asos bo'ladi.

Voyaga yetmaganlar o'z javobgarligini kamaytirish maqsadida ruhiy holatini bo'rttirib ko'rsatish (simulyatsiya) yoki, aksincha, jabrlanuvchi sifatida o'z kechinmalarini yashirish (dissimulyatsiya) holatlariga moyil bo'ladi. Differensial diagnostika metodlari (proektiv testlar va verifikatsiya usullari) orqali bolaning haqiqiy emotsional holati va u tomonidan ongli ravishda yaratilgan "maska" o'rtasidagi tafovutlar fosh etiladi.

Guruh tarkibida sodir etilgan jinoyatlarda differensial diagnostika bolaning "shaxsiy irodasi" va "guruh konformizmi" (ta'sirga beriluvchanlik) ulushini ajratib ko'rsatadi. Bu esa voyaga yetmagan shaxsning jinoyatdagi rolini (ijrochi, tashabbuskor yoki majburiy ishtirokchi) huquqiy baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Umumiy xulosa shundan iboratki, voyaga yetmaganlar ekspertizasida differensial diagnostika shaxsni shunchaki umumiy qoliplarga solish emas, balki uning sub'ektiv realligini ob'ektiv huquqiy dalillar bilan bog'lash imkonini beruvchi yuqori texnologik psixologik vositadir. Ushbu diagnostika xulosalari sud va tergov organlariga bolaga nisbatan nafaqat huquqiy jazo, balki uning kelgusidagi ijtimoiylashuviga qaratilgan individual yondashuvni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Sud ekspertisasi to'g'risida. (O'RQ-249-son, 10.06.2010 y.) – [Elektron resurs]: www.lex.uz.

[2] Abdullayeva Sh.X. Pedagog professional kompetentligini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari. (DSc) Avtoreferat. – Toshkent, 2019. – 61 b.

[3] Shoumarov G.B. Sud-psixologik ekspertisasi: Nazariya va amaliyot. O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDYU, 2018.

[4] Safuanov F.S. Sudebno-psixologicheskaya ekspertiza: uchebnik dlya vuzov. – M.: Yurayt, 2021. – 421 s. (Differensial diagnostika va ekspertiza metodologiyasi bo'yicha fundamental